

አራድኛ መደበኛ ቋንቋን

ያበለጸጋል

ከዶ/ር ምትኩ ዑርጌ

ምንጩ “ጆሮ ዳባ” መሀል ፣
ምንጩም ህመም ምክራን
እንደ በሉ
አማርኛችን መሠረት
ደብዛው እንዳይጠፋ ውሉ

በየካቲት መጽሐፉ በ14ኛ ዓመት ቁጥር 3 በኅዳር 1983 ዓ.ም በወጣው “እራ! አለ ቋንቋችን” በሚል ስሜትን በሚኮረከር ግጥም መስፍን ኤርገሃ ላቀረቡት ትዝብት የቋንቋ ጠበብት ምላሽ ወደ አስተያየት ያለግሙናል ብዬ ሳደባ ወራት ነጥደው ወራት ተተኩ ። “መጣፉም ህም ገበዙም ህም” እንዳሉት ሆነና ጉዳዩ እናማ እስቲ እኔ ስመኑን መሉ ከወጣቶች ፣ ከተማሪዎች ያልተለየቡት ስለንዳ ቋንቋቸው በእጅጉ የሰማሁትና በርካታ ገጾችም ያገለበጥኩት ስላለ ሐሳብ አዋቅራ ሌላውን ለጊዜው በመግደፍና እንዲያን ገጽታ ማለትም የአራዳ ቋንቋ ከመደበኛው የአማርኛ ቋንቋ ጋር ያለው ህምድናና አዲስ መጥ አባባሎች ለቋንቋው እድገት አስተዋጽኦ እንዳደረጉ የማውቀውን ያኽል እንድ ብልስ ።

የ“እራ! አለ ቋንቋችን”ን ጥሪ የተቀበለችው ብዕራም በፋንታዋ ሌሎችን ይበልጡን በየኒቨርሲቲ ቆይታቸው ጊዜ ስለአራድኛ ቋንቋ የደረሱትን አሁንም በንዳ ቋንቋቸው እያበለጸጉን ያሉትን ጉብሎች ወደመወያየው መድረክ ትጋብዛለች ።

ቋንቋ ነባሪ አይደለም ። ያወርሳል ፣ ይወርሳል ፣ ይደቅሳል ፣ ይዳቅሳል ፣ ይበለጸጋል ፣ ይደክም ፣ ከዚያም አልፎ ይጃጃል ፣ ይሞታል ። በአዲስ ቋንቋም ራሱን መልሶ ይወልዳል ። ቋንቋ ከተውልድ እድገት ጋር እያደገ ሳይንስና ቴክኖሎጂ ከሚያመርቱት ለውጥ ጋር ራሱን እየለወጠ እያስተካከለ ይጓዛል ። አማርኛም ከዚህ ሂደት ሚያዝያ ፣ ግንቦት ፣ ሰኔ 1983

ውጭ ሊሆን ስለማይችል ወትሮ ባልነበሩና በአዳዲስ ቃላት ስንጠቀም ፣ ወይም ከነባሩ ቃል በሙሉም ይሁን በቁንጽል ተወስደው ሌላ ትርጉም በተሰጣቸው ስያሜዎች ስንገለገል እንዲሁም ከሌሎች የአገሪቱ ብሔረሰቦች ቋንቋዎች ፣ ከባዕዳን ቋንቋዎችም ጭምር በተወረሱ በዬዎች ስንግባባ ከርመናል ። አማርኛ በውርስ ፣ በግኝትና በፈጠራ በመጡ አባባሎች በእጅጉ ለመበልጸጉ አጠያያቂ ስላይደል እስቲ እማኝ ቁጠር አልሰኘም ። በዚሁ አንፃር ማገበረሰብ በተወሰነ ክልል በመሥራያ ቤት ፣ በትምህርት ቤትና በቤተሰብ ስብሰባ ፣ በወላጆቻቸው የቃላት ግኝት በመመርኮዝ ከክልሉም ውጪ ሌሎችም በማይረዱት ሁኔታ ሐሳቡን የሚገልጽበት ምስጢራዊ መግባቢያ እንደነበሩትና እንዳሉት እንረዳለን ። ከነዚህም ምስጢራዊ የቋንቋ ዘርፎች አንደኛውና ላቅ ብሎ የሚነገርለት የአራድኛ ቋንቋ ነው ።

አራድኛ በአብዛኛው በወጣቱ ክልል ተወልዶ ፣ በወጣቱ ክልል ለተወሰነ ጊዜ ተነግሮ ዕድሜውን ሳይፈጅ በፍጥነት በሌላ አባባል ይተካል ። ካረጀ ምስጢር ነቱን ያጣልና ። ወጣቱ ይጠቀምባቸው ከነበሩት አባባሎች ጥቂቱ ዕድሜ ተለግሰው ይከርሙና በአዛውንቱ አነጋገር ውስጥ ቀስ በቀስ ሰርገው ከገቡ በኋላ በመደበኛ ቃልነታቸው ይጸናሉ ። ለመጥቀስ ያኽል ።

ፋራ፡ ባላገር ፣ ያልሠለጠነ ፣ ሞኝ ፣ ዘላላ ማለት ሲሆን “ገረባ ፣ ገገማ ፣ ገፍላ ፣ ፋርጣ ፣ ሆላ ፣ ጀንፈል ፣ ጤባ ፣...” የተሰኙትን ቃላት በተጓዳኝነት ይጠቀሙባቸዋል ። ቃላቱ ሌሎች ብሔረሰቦች ሞኝ ለማለት ከጥንት ጀምሮ ከሚሏቸው ቃላት የተወሰዱ ራሱ አማራው ዳር አገርን ፣ ሞኝነትን ለመግለጽ የሚጠቀምባቸው ናቸው ። ሥርወቃሉን ለማያ

ውት በእርግጥ አራድኛ ይመስለዋል ። ከፋራና ከጤባ በቀር ሌሎች በአብዛኛው የተለመዱ ቃላት ናቸው ። ፋራ ዕድሜውን እርዝሞት ከአራዳነቱ ወደ መደበኛ ነቱ ተመንድጓል ።

ወጣቱ ፣ ተማሪው ፣ ሊስትሮው ፣ ሸቃዩ ፣ ኪስ አራጋፊው ፣ ቦዘኔው ፣ ... ቃላት የመፍጠር ችሎታው እጅግ ፈጣን በመሆኑ ለራሱ ክልል የራሱን የምስጢር ቋንቋ ይፈለስፋል ። እንዲያውም ከአንዱ በመዋዋስ ፣ በማዳቀል ፣ ፊይላትን በማዛወር ይዘቱን በመለወጥ አዲስ ሐሳብ ፣ አዲስ ቃል ያመነጫል ። እንዲሁ ቡድን የሚጠቀምበት ቃል በሌላው ሌላ ትርጉም ይህ ይገኛል ። የተማሪ የአራድኛ በባሕርዩም በተግባሩም ከሸቃዩ ጋር እንደማይጣጣም ሁሉ የሊስትሮውም ከሌተኛ አዳሪዎችና ከቁጭ በሎዎቹ ጋር አይግባባም ። ከቃላቱ አፈጣጠርና አጠቃቀም በመነሣት ቃሉ ከየገኛው የወጣት ቡድን እንደሆነ ለማወቅ እምብዛም ባያዳግትም ውሎ አድሮ በመደበኛው ቋንቋ ውስጥ ገብተው ኅብረተሰቡ ሲጠቀምባቸው የምንሰማቸው የአራዳ ቃላት ግን ከየትኛው የወጣት ክፍል የተገኙ ናቸው? ብሎ ለመጠየቅና ለመመራመር ለጊዜው ያስችግረኛል ። ስለሆነም ለናሙና የጠቀስኳቸውና የማነሣቸው መጤና መጤ ያልሆኑ ናቸው ተብለው የሚታሰቡ ቃላት ከየኒቨርሲቲ ተማሪዎች ክልል ውጪ እጅግም ርቀው አይሄዱም ። ተማሪዎቹ ይጠቀሙባቸው ከነበሩትና አሁንም በሕይወት ባሉ እንደ አልቅት እየተሳቡ ወደ መደበኛው ቋንቋ በገቡና በተዋሐዱ ፣ ለመዋሐድ በዝግመት ላይ ባሉትም ቃላት ጭምር ላይ ማትኮር መርጫለሁ ።

1/ ከነባር የአማርኛ ቃል የተወለዱ ትርጉማቸው ያልተለወጠ ፣ ግን ለብዙዎቹ የአራድኛ ቃላት የሚመስላቸውን

ለመግለጽ መነሻ እንዲሆን የሚችል ለሌሎችም ታዛቢ ያልሆነ ቀን ጨብ ባደርገው ፡

... እራሴው ... በማን ተብሎው
ባህላዊ ለባውን አሟጥቶት
በጥንቱ ፈላጊ ደርቶት
በሽመግ በሽልታ ፡ በራንታ
ወታትራት
አታላይን በቁጠራ
ወራረን በቢጩ
ፍርሃትን በቡካት ... መንበረት ።
(ሥርዝ የእጅ)

ሽመግ (አሳተ) ሽዋጃ (አሳች) ነባር
ቃል ሲሆን ሽዋጃ መባል ቀርቶ ከጊዜ
ብዛት ሽመግ ተባለ ።

ሽልታ የተገኘው ከነባር ቃል ከሽ
ለተ (ላጩ) ፡ ሽለተተ (ላጩ አታለለ
ጥሽለቀ ሽመግ) ስለዚህ ሽልታ አታላይ
እጭበርባሪ ማለትም ይሆናል ።

ራንታ ያከተመለት ቃል ይመስለ
ኛል።

ቁጠራ - ቁጠራ በሌ ከኪስ አውላቂው
(ጨከ) ፡ ከበር ሰርሳሪው (እንከቴው) ፡
ከአጥር ዘላዩ (ባቢሎን) ፡ ... የተለዩ
በቃል በማጭበርበር በማታለል የሚተ
ዳደሩ የሌቦች መጠሪያ ነው ። ከመርካቶ
በትውስት መጥቶ ስድስት ዚሎ ቀር
ቷል ። ቃሉ ተገኘ የሚባለው ወቅቱ ፡
በትከክል ባይታወቅም፤ በንግሥተ ዘው
ፎቱ ጊዜ ከዚያም ወዲህ ባሉት ዓመ
ታት መገበያያ ውስጥ ቁጠጥ ብለው
“ይቺን ያገኘ - ይቺን ይበላል” እያሉ
በአላድ ፡ በተሙን ፡ በክርታስ የሚያወና
ብዱ ቁጣርተኞች “ቁጡጤ” ይባሉ
ነበር ብለውኛል አንድ አዛውንት ።
ቁጡጤ ያሏቸው ምናልባት የአራዳ ዘበ
ኞች ሳይሆኑ አይቀሩም ።

ቢጩ ፡ በሥነጽሑፋችንም ውስጥ
ገብቶ ማገልገል ከጀመረ ውሎ አድ
ሯል። “ከእውግቸው ተረፈ የተደረሰ
ውን “ገዢው”ን ያነበበ “ማም ቢጩ”ን
ለድርሰቱ ምን ያሽል ውበት እንደሰ
ጠው ይረዳዋል ።

ቡካት - ቡካቶ - ቡካት የተወሰነደው
ከነባር ቃል ከቦክ ወይም ከቡቅ ነው ።
ቦክ እንበገዝ መሆን ፡ ተለል ተለል
ማለት በቅ ደግሞ በቅባቃ ማለት ነው
ይላሉ ከዳንወልድ ክፍሌ ። ወንዶች

ለአገራቸው ፡ ለድንበራቸው ሲተኩሱ
ጥይት በሰማ ቁጥር ስራውን በእጁ ያህ
ከማጀት ማጀት የሚወተረውን ፈሪ እራ
ዳው ሆዩ በካቶ ያለዋል ። ከእኔ ጥቂት
ልመራርቅበት ።

ቦቱ በአራድኛ ወፍራም ሴት ወይም
አስቀያሚ ።

ሥርወ ቃሉ ቦት ፡ ማድለብ ፡
መከተት ፡ ማከማቸት ካለው ይወለዳል።
ቦቲያም ፡ ድልብ ሴት አስቀያሚ ሴት ፡
የተለመደ ቃል ሆኗል ።

ዘጊ በአራድኛ ስሜትን የማትከራ
ከር ፡ የዓይን ሚዛን የማታነጣ “ጣውላ
ሸጥ” ። ዚጋሒ “የሚዘጋ ፡ ዘጊ ፡ በረኛ”
ካለው የተገኘ ።

ገፍ ቃሉ እንደወረደ ነው ። አልተለ
ወጠም ። “ስወታ በብዛት የሚያድል ፡
እርዳታ የሚያበረክት” ማለት ሲሆን
በአራዳው ግን “ዛሬ ገፍ ታደርገኛለህ”
ሲባል “እስከጥክክ ብርችምችም እስ
ከል” ታንበሽብሽኛለህ ማለቱ ነው ።
“እባክህን አንድ አምስት ያኸል ግፋ”
ማለት “አምስት ብር ስጠኝ” ነው እንጂ
አበድረኝ ማለቱ አይደለም በጠራ አራ
ድኛ ።

ቀራንዬ “ቀረና” ካለው ቃል የመጣ
ሲሆን በተማሪ አካባቢ “ጫማው የሚቆ
ንስ” ማለት ነው ። አሁን ግን ጫማው
ብቻ ሳይሆን ከተሳፈሩት ታክሲ ላይ
የሚያስወርድ የብብት ቅርናት ፡ መዓዛ
ውን የለወጠ የራስ ቅቤ ሽታ ሲያውድ
“ቀራንዬ ተሳፍሯል” እንውረድ ይባባ
ላል ወጣቱ ።

እነዚህን ለአብነት ጠቀስኩ እንጂ
ልደታቸው የአማርኛን ሥር ሳይለቅ
ወይም እንዳሉ ከነባሩ ቃል ተወርሰው ፡
ከትርጉማቸው ግን ዘመም ያሉና በሕያ
ውነት የሚያገለግሉ ፡ የአራዳ ቃላት
እጅግ በርካታ ናቸው ።

2 ከሌሎች የብሔረሰብና የውጪ
ቋንቋዎች በቀጥታ የተወረሱት ደግሞ
በርካት ያሉት በአማርኛ ፡ በተለይም
በአዲስ አበባ አማርኛ ውስጥ ዘላቂ
ሥፍራ አግኝተዋል ። ለዓይነት ያሽል፤

ሆላ፤ በአሮምኛ “በግ” ወይም
“ሞኝ” ማለት ነው ። አራድኛውም
ቃሉን ሳይለውጠውና ሳያሻሽለው በሞ
ኝነቱ ተጠቅሞበታል ። እንዲሁም

ገረባ፤ ገገማ ፡ ገፍላ ከአሮምኛ የተገኘ
ናቸው ።

መራታ፤ በአሮምኛ “ዕብድ ፡
ወራሪ” ማለት ሲሆን በአራድኛው ያለ
ፕሮግራም የሚያጠና ሌሊት ተነሥቶ
ይብተሩን የሚጨምት ማለት ነው ።

ፋርጠጋ (ገርባዳ) በጥራጊኛ “አስቀ
ያሚ” ማለት ሲሆን በአራድኛም እንዲሁ “አስቀ
ያሚ” ማለት ነው

ጀብሎ (ዓረብኛ) ሱቅ በደረቱ ሲገራ
አዘራ ።

ማፍ (እጅ) (ኢጣልያንኛ) ማፍ መን
ካት ማለት ከመንግሥት ካዝና መዝገን
ነው ።

ቸርኬ (ከኢጣልያንኛ) ጉማ አቃ
ፊው ብረት ። በአራድኛ እግር ። “ቸር
ኬዬ ውሎ ይግባ በታክሲ አልሄድም”
ይባል የለ ።

ሼርመዳ (ከእንግሊዝኛ) መቀመቅ ።
በአራድኛ “የተሰረቀ ዕቃ የሚሸጠ
በት” ።

ሃንግ (ከእንግሊዝኛ) ሰው ወይም ዕቃ
መስቀል ። በአራድኛ “ማጅራት መቺ”

አራድኛ የሰዋሰውን ሥርዓት የማይ
ከተል ሰዎች ከሚግባቡበት የቋንቋ ሕግ
ያፈነገጠ ፡ በአንድ ቃል ወይም በቃላት
ድምር ሐሳብ የሚገለጽበት ነው ። አንዳ
ንዴም በተሟላ ወይም በከፊል ዓረፍተ
ነገር አባባሉን ሲያስውበው ይታያል ።
አንድ የቅርብ ጊዜ ገጠመኝ አለኝ ።

ሁለት ወጣቶች ማዶ ለማዶ ሆነው
ይጠያየቃሉ ።

“ታዲያስ ! ዛሬ መዘውር (ሸውራ ፡
ሸውራራ) አልሾፍከውም (አላየኸውም)
ወይ ?”

ሌላው ሲመልስ “እ ! እባክህን ይቺን
ባቲ ይዞ ሃሚና ከቤት ሳይወጣ የደየመ
ነው” ያለዋል ።

“እ ! ዛሬ ረሃው ነው በለኛ” (ቀንኑ
ነው ይሳካለታል ለማለት) ። “እእ !”
አለ ፡ ሌላው “እውጋገሮች ናቸው በተ
ለይ ባቲዋ” (ወግ አጥባቂዎች)

ንግግሩ ግልጽ ምስጢርነት ያለበት
አይመስልም ። ግን “ባቲዋ” ቃሉ የተጸ
ውለ ስም አልመስልህ አለኝ ። በእርግጥ
ባቲ የቆንጆዎች ስም ፡ የወሎ ድማሞች
የሚጠሩበት መሆኑን ዐውቃለሁ ።
በባቲ ያልተቀኘ ዘፋኝ ለአሳር ነው ።
(ወደ ገጽ 27 ይሄድ)

ሚያዝያ ፡ ግንቦት ፡ ሰኔ 1983

አራድኛ መደበኛ ቋንቋን ...

(በገጽ 8 የዘረ)

ተወዳጁ አሰፋ አባተ ትዝ አለኝ ።
“መዘውር አወጣት” የተባለችውም
ውብ መሆን አለባት ብዬ ለነገሩ ትኩረት ሳልሰጠው ውሎ አድርጎ “ባቲን” እንደገና ሰማች ።

በአራት ባለልቱቶች መሃል ሆኖ ሲያሰካ የነበረውን ጉብል ሁለት ሌሎች ጉብሎች “ይህ ደግሞ ባቲዎች መሃል ጉብቶ ባቲ ሆኖ ቀረ” ብለው ወረፍ አርገውት ባጠገቤ አለፉ ። አሁን “የባቲ” ትርጉም ሌላ ለመሆኑ ስለከነከ ነኝ ጠይቄ መረዳትን እወዳለሁና ተረዳሁ ። ‘ባቲል’ የሚል ቃል አያውቁም ቲቸርን” በመደነቅ ጠየቀኝ ። “አላውቅም” “እንግዲያውስ በኪዳንኛ አባባል ባቲል ማለት ድንግል ወንድ ያለው ቃት ሴት ማለት ነው ። ይመልከቱት” ብሎኝ ሄደ ። ኪዳንኛ የሚሉት የኪዳነው ልድ ከፍሌን መዝገበ ቃላት ነው ። እውነትም የቃሉ ትርጉም እሱ እንዳለው ነው ። የወጣት አእምሮ ፈጣን ነው ብያለሁ ባቲል ባቲን ወለደች ብሎ ማን ያስባል ። ሌላው የወጣት ፍጥነቱ ለሚጠየቀው የሚሰጠው መልስ አጭር ወይም አንድ ቃል ብቻ ስለሆነ አራድኛ የማያውቀውን ግራ ቢያጋቡትም ብዙ ሽጋ አባባሎች ስላሉት ቃላቱ ያስገመዝመዝ ሆኖ ።

— “ምንም ጆፌህን ብትጥልባት አታገኛት” ይለዋል ኩረዳውን ሌላ ሰው ትኩር ብሎ ከአየበት ። በዓይነህ ብትመኛት ብታንገብብባት ለማለት ። አባቶቻችንስ “አሞራው በሰማይ ሲያይዝ ዋለ” ብለው ከሸነውት የለ ።

— ከገጡ የቆመችው ምን ነች? ብሎ አንደኛው ይጠይቃል “ዓይኑካ” ይለዋል መልስ ሰጪው ። የዓይን ፍቅረኛው ለማለት ። ነገሩ ወንድነቱን ለመሸርዳ ድም ጭምር ነው ።

— ምን ሆኖ ታሰረ በል? አሉ ከብቸኛ አካባቢ የመጡ አዛውንት በያን ሰሞን ። “በእግር” እላፊ ይላቸዋል ። እሳቸው የእጅ እላፊ ሲባል ነው የሰሙት ። የእጅ እላፊ የሚል ቃል ካለ “የእግር እላፊ” ቃል አይኑር የሚል ደንብ ይኖር ይሆን? የ“እግር እላፊ” ድንበር ዘለል ያለፓስፖርት ያለ የይለፍ ፈቃድ ሰው ሀገር ለመግባት ሲሞክር የተያዘ በእግር እላፊ ተያዘ ቢባል የሚያስነውር አይመስለኝም ውብ ቃል ነው ።

ቋንቋ ከሰው ልጅ ፍላጎት ጋር አብሮ የሚያዘግም ነው ። እንደነበረ የነበረ ቋንቋ በዓለም ላይ አልነበረም ። አራድኛ እድገቱና ከስሙቱ ቅጽበታዊ እንደመሆኑ ብዙዎቹ ቃላት ለሕዝብ ጆሮ ላይ በቁ ላንደበት ላይታደሉ በእንጭጭነታቸው ይቀጣሉ ። ሌሎች አገሮች የሥውር ቋንቋን ሂደት እየተከተሉ በማጥናትና ቃላቱንም በማሰባሰብ መዝገበ ቃላት አዘጋጅተው በቅርስነት እንዲቀመጥ ያደርጋሉ ።

በእኛም ሀገር በአዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ የኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሑፍ ክፍል በተማሪዎች አማካኝነት የሚያሰባስበው የአራድኛ ቃላት፡- የቃላቱ አግባብና ስልት ፡ የትኛው በየትኛው የወጣት ክፍል እንደሚነገር ለይቶ ዘርዘሮ ጥናት እንዲካሄድበት በማድረጉ ይወደሳል ። ለወደፊትም ይኸው ክፍል የአራድኛ ቃላት አመጣጥ፡ በንግግርም ሆነ በሥነጽሑፍ ውስጥ የሚያገለግሉ የጓዳ ቃላት ፡ ዕድሜያዊ ለደላቸው በአንድ ወቅት ግን የአራድኛ ቃላት የነበሩ ... በመሳሰለው ላይ ምርምር እንዲካሄድ ቢጥር የቋንቋችን ታሪክ ምጥቀት ያገኛል ። እንግዲህ ከዚህ ሁሉ የምንረዳው ዐቢዩ ጉዳይ አራድኛ መደበኛውን ቋንቋ በእጅጉ ያመነድገዋል እንጂ አያሞተ ጡሙ ።